

Mieczysław Różański*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

PODSTAWY PRAWNE ELIMINOWANIA NAUCZANIA RELIGII W SZKOŁACH PUBLICZNYCH POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ W LATACH 1945–1961

WSTĘP

Czas po zakończeniu II wojny światowej przyniósł zmiany ustrojowe, które zapoczątkowały istnienie socjalistycznego państwa polskiego zależnego od Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Nowa władza jako podstawę prawa ustrojowego w państwie przyjęła Konstytucję z 1921 roku określaną potocznie jako Konstytucja marcowa¹. Zawarte w niej przepisy gwarantowały w art. 120 nauczanie religii we wszystkich szkołach – podstawowych i średnich. Jednocześnie od 1945 roku nowe władze rozpoczęły proces systematycznego i konsekwentnego ograniczania nauczania religii w szkołach publicznych. Nowa konstytucja z 1952 roku nie wypowiadała się w kwestiach nauczania religii w szkołach publicznych², a w 1961 roku całkowicie usunięto naukę religii ze szkół³. Celem tego artykułu jest ukazanie, jakie były uregulowania prawne dotyczące nauczania religii w szkole publicznej w okresie od 1945 do 1961 roku. Analizie poddane zostaną akty prawne wydane przez władze centralne bez omawiania ich kontekstu historycznego, gdyż na ten temat jest bardzo bogata literatura przedmiotu⁴.

* ORCID 0000-0003-3345-1740, e-mail: mieczyslaw.rozanski@uwm.edu.pl

¹ Dz. U. z 1921 r. Nr 44 poz. 267.

² Dz. U. z 1952 r. Nr 33 poz. 232.

³ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz. U. z 1961 r. Nr 32 poz. 160.

⁴ Zob. m.in. J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści a Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003; Z. Zieliński, *Kościół katolicki w Polsce 1944–2002*, Radom 2003; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003; J. Eisler, *Stosunki Kościół–państwo w powojennej Polsce w najnowszych publikacjach*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, 3/1 (5), s. 385–402; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000; S. Wójcik, *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945–1961*, Wrocław 1995.

I. PODSTAWY PRAWNE NAUCZANIA RELIGII W SZKOLE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Stan prawny dotyczącego nauczania religii w szkołach publicznych przez Kościoły i inne związki wyznaniowe opierał się na normie zawartej w art. 120 Konstytucji marcowej. Stanowił on: „W każdym zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18, utrzymywanym w całości lub w części przez Państwo lub ciała samorządowe, jest nauka religii dla wszystkich uczniów obowiązkową. Kierownictwo i nadzór nauki religii w szkołach należy do właściwego związku religijnego, z zastrzeżeniem naczelnego prawa nadzoru dla państwowych władz szkolnych”. Ten przepis konstytucyjny wskazuje na obowiązkowe nauczanie religii dzieci i młodzieży we wszystkich szkołach finansowanych przez państwo lub samorząd. Kierownictwo nad procesem nauczania, określenie programu nauczania i wyłaniania nauczycieli (tzw. misja kanoniczna) mają właściwe Kościoły lub związki wyznaniowe, które prowadzą naukę religii konfesyjnej, a naczelne prawo nadzoru nad tym procesem sprawują właściwie organy państwowych władz szkolnych. Ta norma konstytucyjna bez jakichkolwiek zmian obowiązywała do czasu wejścia w życie nowej Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 roku.

Powtórzenie tego przepisu dokonane zostało w art. 13 ust. 1 Konkordatu pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską, który stwierdzał, że „we wszystkich szkołach powszechnych z wyjątkiem szkół wyższych nauka religia jest obowiązkowa”⁵. Ten przepis Konkordatu przestał obowiązywać 12 września 1945 roku, kiedy to wydana została uchwała⁶ Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, w której uznał on, że Konkordat przestał obowiązywać wskutek jednostronnego zerwania go przez Stolicę Apostolską⁷. Wskazać należy, że pod względem formalnym uchwała TRJN nie miała żadnej mocy prawnej, gdyż prawo międzynarodowe, którego reżimowi podlegają umowy międzynarodowe, w tym także konkordat, nie zna takiej formy wygaśnięcia umowy międzynarodowej. Takiej procedury nie znało także ówczesne prawo polskie, gdyż w nim uchwały rządu nie były zaliczane do aktów prawnych. Dlatego też stwierdzić należy, nie wchodząc w szczegóły oceny prawnej, czy Konkordat został faktycznie zerwany i przez

5 Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, Dz. U. z 1925 r. Nr 72 poz. 501.

6 Szerzej na temat uchwał Rady Ministrów w II RP zob. R. Hausner, *O trybie przygotowania obowiązujących przepisów*, Warszawa 1932, s. 32–33; J. Goclon, *Prezydium Rady Ministrów w latach 1918–1939. Struktura, zakres kompetencji i działalność projektodawcza (Zarys problemu)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, t. 64, z. 1, s. 369–388.

7 Uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dn. 12 września 1945 r. w sprawie konkordatu [w:] M. Fąka, *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1978, s. 26.

Podstawy prawne eliminowania nauczania religii w szkołach...

kogo, że po tej dacie ta umowa międzynarodowa nie była faktycznie stosowana ani przez stronę państwową, jak również z konieczności przez stronę kościelną.

Podstawową normą prawną dotyczącą nauczania religii w szkołach powszechnych była ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku⁸. Co prawda nie odnosiła się wprost w sposób bezpośredni do problematyki nauczania religii w szkole, ale opierając się na normach konstytucyjnych, w jej preambule wskazywała na główne cele i zadania, jakie zostały postawione przed ustrojem szkolnictwa w Polsce. Określała, że celem ustroju szkolnictwa jest „zapewnić najwyższe wyrobienie religijne, moralne, umysłowe i fizyczne oraz najlepsze przygotowanie do życia”⁹. Tak użyte sformułowania wskazywały w sposób ogólny na realizację i wprowadzenie w życie szkolne norm wynikających z nauczania religijnego.

II. OKÓLNİK MINISTRA OŚWIATY Z 13 WRZEŚNIA 1945 ROKU

Wydawałoby się, że przedstawione wyżej akty prawne, pomimo ideologicznego negowania potrzeby nauki religii przez władze państwowe, będą stwarzały pozory legalności prowadzenia tego przedmiotu w systemie szkolnym. Nic bardziej mylnego. Pierwszym aktem ograniczającym nauczanie religii w szkołach publicznych był Okólnik Ministra Oświaty z dnia 13 września 1945 roku¹⁰, czyli w dzień po uchwale Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej znoszącej obowiązki Konkordatu z 1925 roku. Okólnik ten został wydany bez jakiegokolwiek delegacji ustawowej i dokonywał wykładni normy konstytucyjnej. Zawierał dwa elementy ograniczające nauczanie religii w szkołach. Pierwszym z nich było to, że w lekcjach religii mogą uczestniczyć tylko ci uczniowie, których rodzice wyrażą taką wolę, a drugim był nakaz usunięcia oceny z religii ze świadectw szkolnych¹¹.

Warto dokonać analizy tego dokumentu, gdyż jest on pierwszym, który rozpoczął proces ograniczania nauki religii w szkołach publicznych. W treści

⁸ Ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa, Dz. U. z 1932 roku Nr 38 poz. 389.

⁹ Tamże, preambula.

¹⁰ Okólnik nr 50 z dnia 13 września 1945 roku w sprawie nauki szkolnej religii, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty (dalej Dz.U.M.O.) 1945 Nr 4 poz. 189.

¹¹ P. Raina, *Kościół w PRL. Dokumenty 1945–1959*, t. 1, Poznań 1994, s. 33–41; Memoriał Episkopatu do Prezydenta Krajowej Rady Narodowej B. Bieruta w sprawie normalizacji stosunków Kościoła i państwa z dnia 15 września 1946 roku. Biskupi w memoriale wskazywali wątpliwość dotyczącą prawomocności świadectw wydawanych bez oceny z nauki religii. Pisali m.in., że poglądy o dobrowolności nauki religii w szkołach, które dziś są wprowadzane w życie, sięgają głęboko w podstawy wychowania i tradycje polskiej szkoły. Tego rodzaju poglądy dyskwalifikują wartość nauki religii w oczach uczniów i w oczach społeczeństwa, klócą się z całą tradycją polskiej szkoły, która zawsze i stale wyraża wychowanie religijne za pierwszy i najważniejszy obowiązek szkoły. Biskupi wskazują także na inne elementy usuwania religii ze szkoły. Została ona usunięta ze szkół specjalnego typu, m.in. szkół średnich dla dorosłych, a także że władze, bez uzgodnienia z przedstawicielami Kościoła, zmieniają programy religii z dwóch do jednej godziny tygodniowo, oraz opisywali trudności, jakie mają szkoły zakonne.

okólnika wskazano, że wydany on został z tego powodu, że „praktyka niektórych szkół posunęła się za daleko, naruszając postanowienia art. 111 konstytucji poręczającego wszystkim obywatelom wolność sumienia i wyznania”. Wątpliwości wyjaśnił minister sprawiedliwości w piśmie nr U.D. 1089/45 skierowanym do ministra oświaty. Minister sprawiedliwości wskazał, że zakres tego artykułu, jego znaczenie wyjaśnione zostało przez zdanie trzecie art. 112 Konstytucji. Zatem art. 120 Konstytucji marcowej, według którego w każdym zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18, utrzymywanym w całości lub części przez państwo lub ciało samorządowe, nauka religii jest dla wszystkich uczniów obowiązkowa. Natomiast według zdania trzeciego art. 112 nikt nie może być zmuszony do udziału w czynnościach, obrzędach religijnych, o ile nie podlega władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej. Na tej podstawie minister sprawiedliwości wskazał, że nie mogą być zobowiązani do nauki religii uczniowie, których rodzice lub opiekunowie nie należą do żadnego wyznania, czyli są bezwyznaniowci, lub których przekonaniom religijnym nie odpowiada udzielana w szkole nauka religii.

Minister sprawiedliwości na podstawie tej interpretacji określił, że zgodnie z art. 120 Konstytucji nauka religii może być udzielona tylko tym uczniom, którzy należą do prawnie uznanych związków religijnych. Inni powinni być zwolnieni z tego obowiązku w szkołach, dlatego w praktyce władze szkolne powinny poprzestać na przyjęciu od rodziców, względnie opiekunów prawnych, odpowiednich deklaracji, w których treści znajdzie się sformułowanie, że nie życzą sobie, aby ich dziecko pobierało naukę religii w szkole.

Na podstawie wyjaśnienia ministra sprawiedliwości minister oświaty zarządził to, co wskazane zostało w wyjaśnieniu ministra sprawiedliwości, czyli że nauka religii jest obowiązkowa dla uczniów przynależnych do wyznań uznanych przez państwo. Uczniowie, których rodzice zadeklarują, że nie życzą sobie, aby ich dzieci pobierały taką naukę, bo nie odpowiada to ich przekonaniom religijnym, są z tego przedmiotu zwolnione i tym dzieciom nie stawia się oceny z religii na świadectwie i do księgi ocen.

Jak wskazuje badaczka zagadnienia nauczania religii w szkołach w pierwszych latach powojennych Hanna Konopka władze komunistyczne nie atakowały bezpośrednio lekcji religii w szkole, w tym okresie starały się walczyć z nauczaniem religii w sposób łagodny, m.in. utrudniano przeprowadzanie nominacji dla katechetów, przenoszono nauczycieli religii lub zwalniano ich z różnych – zazwyczaj niesłusznych – powodów¹². Zmiana nastąpiła po kongresie zjednoczeniowym PPR i PPS i powstaniu w grudniu 1948 roku PZPR, a także połączenia

12 H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa, 1944–1961*, Białystok 1997, s. 46.

Podstawy prawne eliminowania nauczania religii w szkołach...

Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD). Wśród zadań tej nowej organizacji było przejmowanie kontroli nad szkołami, co dawało podstawy prawne do usuwania z tych szkół lekcji religii i nauczających katechetów¹³.

III. NAUKA RELIGII W SZKOŁACH W DOKUMENTACH KOMISJI WSPÓLNEJ RZĄDU I EPISKOPATU POLSKI

Problematykę nauczania religii w szkołach omawiano w czasie obrad Komisji Mieszanej Rządu i Episkopatu Polski, która rozpoczęła działalność w lipcu 1949 roku. Rozmowy toczone były do zawarcia porozumienia, które nastąpiło 14 kwietnia 1950 roku. W zakresie nauczania religii w porozumieniu określono: „rząd nie zamierza ograniczać obecnego stanu nauczania w szkołach; [...] nauczyciele religii świeccy i duchowni będą traktowani na równi z nauczycielami innych przedmiotów”¹⁴.

Także w kolejnym porozumieniu zawartym w grudniu 1956 roku w pkt. 2 Komunikatu Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu dla nauczania religii zapewniona została pełna swoboda i gwarancje dobrowolności w szkołach podstawowych i średnich dla tych dzieci, których rodzice wyrażają takie życzenie oraz „władze szkolne dołożą starań, aby umożliwić dzieciom i młodzieży swobodny udział w praktykach religijnych poza szkołą”¹⁵.

Po zawarciu porozumienia, w 1956 roku, Ministerstwo Oświaty wydało cały szereg aktów prawnych ograniczających nauczanie religii w szkole, które w przyszłości miały doprowadzić do całkowitej eliminacji nauczania tego przedmiotu¹⁶. Zauważyć należy, że wydawane przez ministra oświaty zarządzenia i okólniki opublikowane zostały, podobnie jak wcześniejsze, bez odpowiedniej delegacji ustawowej. Obowiązująca do 1961 roku ustawa o szkolnictwie z 1932 roku nie dawała ministrowi delegacji do wydawania takich aktów normatywnych.

IV. NAUKA RELIGII W SZKOŁACH W KONSTYTUCJI Z 1952 ROKU

Uchwalona 22 lipca 1952 roku Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nie podejmowała problematyki nauczania religii w szkołach publicznych. Zawarte

¹³ Tamże, s. 66.

¹⁴ P. Raina, dz. cyt., s. 233.

¹⁵ Tamże, s. 575.

¹⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 7 grudnia 1956 roku w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych, Dz.U.M.O. 1956 r. Nr 16 poz. 155.

w niej normy bardzo ogólnie traktowały relacje dotyczące funkcjonowania Kościołów i związków wyznaniowych oraz tolerancji religijnej.

W literaturze przedmiotu wydanej w okresie PRL-u spotkać się można z poglądem, że akty władcze władzy państwowej dotyczące omawianej problematyki były aktami wykonawczymi do Konstytucji z 22 lipca 1952 roku. Konstytucja ta w art. 70 ust. 2 stanowiła że „kościół jest oddzielony od państwa”. Taką argumentację przyjmuje Henryk Świątkowski, który wskazuje, że w tym obszarze działania była to realizacja rozdziału szkoły od Kościoła, czyli jej świeckość¹⁷. Z uwagi na to, że art. 70 Konstytucji nic nie stanowił o modelu rozdziału pomiędzy państwem a Kościołem, nie przesądzał, jaki model może być zastosowany, a te modele mogą być różne, czyli gdzie państwo i Kościół mogą być instytucjami równorzędnymi, niezależnymi, autonomicznymi, a także uzupełniającymi się wzajemnie lub gdzie istnieje wroga separacja między nimi. Trudno jest na postawie samej konstytucyjnej normy określić, czy ta oddzielność jest nacechowana na współpracę, czy na wrogość pomiędzy tymi podmiotami. Natomiast w kwestii nauczania religii Konstytucja nie mówiła nic. Zatem stwierdzenie, że akty niższego rzędu, a tak były one określane w okresie PRL-u, wydane przez Ministra Oświaty należały do aktów wykonawczych art. 70 Konstytucji z 1952 roku, należy uznać za całkowicie nieuprawnione.

V. ZARZĄDZENIA MINISTRA OŚWIATY Z GRUDNIA 1956 ROKU

Po strajkach robotniczych w 1956 roku, które spowodowały zmianę kierownictwa PZPR i wypuszczeniu na wolności kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, oraz wznowieniu rozmów z Episkopatem Polski, władza komunistyczna rozpoczęła proces całkowitej likwidacji nauczania religii w kołach publicznych. W grudniu tego roku minister oświaty wydał zarządzenia deprecjonujące naukę religii i nauczycieli tego przedmiotu.

Chronologicznie pierwszym z nich było Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 7 grudnia 1956 roku w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych. Zarządzenie to określało w § 1, że nauczyciele tych przedmiotów nie wchodzi w skład rad pedagogicznych, ale mogą zgodnie z § 2 być w razie potrzeby zaproszeni przez kierownika szkoły do udziału w tej radzie z głosem doradczym¹⁸.

Kolejne zarządzenie minister oświaty wydał 8 grudnia 1956 roku w sprawie nauczania religii w szkołach¹⁹. Zarządzenie to w pkt. 1 zmieniał status przedmiotu

17 K. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo polskie. Problematyka prawna wolności sumienia w PRL*, Warszawa 1962, s. 142–143.

18 Dz.U.M.O. 1956 r. Nr 16 poz. 155.

19 Tamże, poz. 156.

Podstawy prawne eliminowania nauczania religii w szkołach...

nauczania religii z przedmiotu obowiązkowego na przedmiot nadobowiązkowy i określało, że organizowany jest dla uczniów, których rodzice lub opiekunowie prawni wyrazili indywidualne życzenie na piśmie, aby ich dziecko uczestniczyło w lekcjach religii. Dalsze punkty zarządzenia dotyczyły zasad, według których organizowana jest nauka religii w szkole.

- Nauczanie religii odbywa się na podstawie programów i podręczników zatwierdzonych przez władze kościelne i szkolne.
- Nauka religii organizowana jest dla klasy liczącej minimum 20 uczniów, a jeśli takiej liczby nie ma, należy łączyć w grupy uczniów oddziałów tej samej klasy lub z różnych klas.
- Wymiar godzin nauczania religii w pierwszej klasie – jedna godzina tygodniowo, w klasach od drugiej do siódmej – dwie godziny tygodniowo, w szkołach średnich jedna godzina tygodniowo.
- Nauczanie religii, tak jak inne lekcje nadobowiązkowe, powinny odbywać się co do zasady po godzinach zajęć obowiązkowych, mogą także odbywać się przed ich rozpoczęciem; możliwe jest także nauczanie tego przedmiotu w godzinach przeznaczonych na zajęcia obowiązkowe.
- Nauczyciele religii prowadzą oddzielne dzienniki lekcyjne.
- Nauczanie religii może odbywać się w lokalach pozaszkolnych.

Pkt 3 zarządzenia dotyczył nauczycieli religii. Funkcję nauczyciela religii mogą pełnić osoby duchowne lub świeckie mające upoważnienie do nauczania religii wydane przez władze kościelne. Są oni powoływani przez władze szkolne w porozumieniu z władzami kościelnymi, a ich kwalifikacje określone zostaną odrębnymi przepisami. Nauczyciel religii nie może być nauczycielem innych przedmiotów świeckich. Są oni wynagradzani z budżetu Ministerstwa Oświaty na zasadach ustalonych, tak jak inni nauczyciele. Wymiar pracy nauczyciela religii wynosi w szkole podstawowej 30 godzin, a w szkołach średnich 23 godziny lekcyjne. Lekcje religii mogą być hospitalizowane i wizytowane przez przedstawicieli władz kościelnych i przez władze oświatowe oraz kierowników szkół.

Zarządzenie jednocześnie stwierdzało, że obowiązkiem władz szkolnych nauczycieli przedmiotów świeckich i nauczycieli religii mają przeciwdziałać wszelkim przejawom naruszenia wolności sumienia i zapewniać całkowitą tolerancję dla uczniów wierzących i niewierzących. Odnosiło się także do rekolekcji wielkanocnych, nakazując władzom szkolnym zwolnienie uczniów do ich uczestnictwa na trzy dni w ciągu roku. Zarządzenie weszło w życie 15 grudnia 1956 roku.

Jeszcze przed wejściem w życie tego zarządzenia minister oświaty wydał Okólnik nr 32 z dnia 11 grudnia 1956 roku w sprawie wykonania zarządzenia ministra oświaty z 8 grudnia 1956 roku²⁰. W okólniku tym, w celu zapewnienia warunków

²⁰ Tamże, poz. 157.

pełnej wolności sumienia dla uczącej się młodzieży, zezwolił na prowadzenie szkół bez nauki religii, a w szkołach, w których odbywa się nauka religii, zezwalał na organizowanie klas bez niej na żądanie rodziców uczniów. Od tego czasu zaczęły powstawać szkoły państwowe bez nauczania religii. Wcześniej szkoły bez nauki religii były pod zarządem Towarzystwa Przyjaciół Dzieci.

VI. DECYZJE MINISTRA OŚWIATY Z SIERPNIA 1958 ROKU

Kolejnym ograniczeniem nauczania religii było Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 roku w sprawie nauczycieli religii, w którym w § 1 określił, że nauczycielem religii w szkole podstawowej nie może być osoba, która jest członkiem zgromadzenia zakonnego. To zarządzenie wchodziło w życie 1 września 1958 roku. Tego samego dnia minister wydał okólnik nr 26, który nosił tytuł: „W sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły”²¹. Podstawą do jego wydania była troska o pełną „tolerancję” na terenie placówki oświatowej. Minister stwierdził, że były liczne wypadki niewłaściwego interpretowania zasady świeckiego charakteru szkoły. Wskazał jednocześnie, jakie fakty miały dotychczas miejsce: dekorowanie pomieszczeń szkolnych emblematami religijnymi, odmawianie modlitw przed lub po lekcjach przedmiotów obowiązkowych, uczestnictwo niektórych nauczycieli i wychowawców w organizowaniu udziału młodzieży szkolnej w nabożeństwach i pielgrzymkach. Dlatego minister oświaty określił, że nauczyciele, w tym także religii, mają przestrzegać następujących zasad:

- niedopuszczalny jest udział nauczycieli i wychowawców szkół, a także innych państwowych placówek oświatowo-wychowawczych w organizowaniu wśród powierzonej im młodzieży praktyk religijnych, lub też oddziaływanie na młodzież „w tym kierunku”;
- niedopuszczalne jest dekorowanie pomieszczeń szkolnych jakimikolwiek emblematami religijnymi;
- sprzeczne ze świeckim charakterem szkoły jest odmawianie modlitwy w szkole przed rozpoczęciem i po zakończeniu nauki przedmiotów obowiązkowych.

Minister w okólniku powołał się także na Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski z grudnia 1956 roku, który zapewniał o nauczaniu religii jako przedmiotu nadobowiązkowego, wskazując, że nie przewiduje on wprowadzenia do szkół praktyk religijnych i emblematów religijnych.

²¹ Okólnik nr 26 Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 roku w sprawie przestrzegania świeckości szkoły, Dz.U.M.O. 1958 Nr 9 poz. 120.

Podstawy prawne eliminowania nauczania religii w szkołach...

W związku z zarządzeniem 4 sierpnia 1958 roku minister oświaty wydał okólnik dotyczący zmian w stosunkach służbowych nauczycieli religii²². Jego zakres dotyczył nauczycieli religii, którzy należeli do zgromadzeń zakonnych zarówno habitowych, jak i bezhabitowych męskich i żeńskich. Wprowadzał on dyskryminację osób zakonnych. Wskazywał, że jeśli z tymi nauczycielami religii zawarto umowę o pracę na rok szkolny 1958/1959 lub na czas nieokreślony, to należy wypowiedzieć tę umowę z zachowaniem trzymiesięcznego okresu wypowiedzenia, a nauczyciele ci zgodnie z zarządzeniem nie mogą udzielać lekcji religii w szkołach państwowych. W drodze wyjątku mogą zostać zatrudnieni zakonnicy za uprzednią zgodą Ministerstwa Oświaty wydaną na wniosek kuratorium okręgu szkolnego.

VII. OKÓLNIKI MINISTRA OŚWIATY Z KWIETNIA 1959 ROKU

Okólnik ministra oświaty z 13 kwietnia 1959 roku²³ wprowadzał zasadę, że nauczyciele religii jako nauczyciele przedmiotu nadobowiązkowego mogą być zatrudnieni tylko na podstawie umowy zawartej na czas określony. Ten przepis nie dotyczył tych, którzy otrzymali nominację w okresie, gdy nauczanie religii było przedmiotem obowiązkowym, a wydany następnego dnia okólnik w sprawie szkół i klas bez nauczania religii²⁴ zmieniał okólnik z 11 grudnia 1956 roku i powtarzał przepisy dotyczące zasad organizacji szkoły i klas bez nauczania religii, wskazując możliwość przeniesienia dziecka do szkoły, w której prowadzona jest taka nauka, a prowadzone są jedynie klasy bez nauczania religii. Orzeczenie o nieprowadzeniu nauki religii w szkole bądź o utworzeniu klasy lub oddziału bez nauczania religii wydaje władza szkolna bezpośrednio nadzorująca daną szkołę, czyli Inspektorat Oświaty lub Kuratorium Okręgu Szkolnego.

Całkowite zniesienie nauczania religii nastąpiło na skutek wprowadzenia w życie Ustawy z dnia 15 lipca 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania²⁵, która nie przewidywała możliwości jej nauczania w szkołach publicznych.

²² Okólnik nr 28 z dnia 6 sierpnia 1958 roku w sprawie zmian w stosunkach służbowych nauczycieli religii Dz.U.M.O. 1958 r. Nr 9 poz. 124.

²³ Okólnik Ministra Oświaty z dnia 13 kwietnia 1959 r. w sprawie zatrudniania nauczycieli przedmiotów obowiązkowych, Dz.U.M.O. 1959 r. Nr 3 poz. 38.

²⁴ Okólnik Ministerstwa Oświaty nr 11 z dnia 14 kwietnia 1959 roku w sprawie szkół i klas bez nauczania religii, Dz.U.M.O. 1959 r. Nr 3 poz. 39.

²⁵ Dz. U. z 1961 r. Nr 32 poz. 160.

ZAKOŃCZENIE

Opierając się na analizie aktów normatywnych wydawanych przez ministra oświaty, wskazać można na dwa etapy procesu eliminowania nauczania religii w szkołach publicznych. Pierwszy zapoczątkowany został zaraz po przejęciu władzy przez komunistów i trwał do odwilży październikowej w 1956 roku. W tym czasie nie zdecydowano się na jawną walkę z nauczaniem religii w szkole. Ministrowi brakowało podstaw prawnych do likwidowania nauczania religii, dlatego dyskredytowano, ograniczano naukę religii w wydawanych okólnikach, ograniczając jednocześnie obowiązkowość jej nauczania. Ponadto utrudniano pracę nauczycieli religii poprzez mnożenie trudności w procesie przeprowadzanie ich nominacji, przenoszono nauczycieli religii lub zwalniano ich z różnych powodów. Od 1949 roku szkoły były przejmowane przez komunistyczne Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, które kierowało szkołami prywatnymi bez nauki religii. Wydaje się, że jedynym powodem do przekształcaniach szkół publicznych w szkoły prywatne TPD było usunięcie z nich nauczania religii.

Po bardzo krótkim czasie liberalizacji, już pod koniec 1956 roku, rozpoczął się drugi etap połączony z zmasowaną ofensywą ideologiczną w oświacie, która zakończyła się całkowitym wyeliminowaniem nauczania religii w szkole w 1961 roku. Polegała ona na dyskredytowaniu tego przedmiotu najpierw do grupy przedmiotów nadobowiązkowych, następnie ograniczania czasowego jego prowadzenia oraz wprowadzoną na szeroką skalę dyskryminację nauczycieli religii. Te wszystkie działania oparte na czynnikach ideologicznych miały zbudować wrażenie, że nauczanie religii w szkole jest niepotrzebne w socjalistycznym państwie i zagraża porządkowi państwowemu.

BIBLIOGRAFIA

- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści a Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003.
- Eisler J., *Stosunki Kościół–państwo w powojennej Polsce w najnowszych publikacjach*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, 3/1 (5), s. 385–402.
- Fąka M., *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1978.
- Goclon J., *Prezydium Rady Ministrów w latach 1918–1939. Struktura, zakres kompetencji i działalność projektodawcza (Zarys problemu)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, t. 64, z. 1, s. 369–388.
- Hausner R., *O trybie przygotowania obowiązujących przepisów*, Warszawa 1932.

Podstawy prawne eliminowania nauczania religii w szkołach...

Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa, 1944–1961*, Białystok 1997.

Raina P., *Kościół w PRL. Dokumenty 1945–1959*, t. 1, Poznań 1994.

Świątkowski K., *Wyznaniowe prawo polskie. Problematyka prawna wolności sumienia w PRL*, Warszawa 1962.

Wójcik S., *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945–1961*, Wrocław 1995.

Zieliński Z., *Kościół katolicki w Polsce 1944–2002*, Radom 2003.

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

Żaryn J., *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997.

AKTY NORMATYWNE

Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, Dz. U. z 1925 r. Nr 72 poz. 501.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. Dz. U. z 1952 r. Nr 33 poz. 232.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1921 r. Nr 44 poz. 267.

Okólnik nr 50 z dnia 13 września 1945 r. w sprawie nauki szkolnej religii, Dz.U.M.O. 1945 r. Nr 4 poz. 189.

Okólnik nr 32 z dnia 11 grudnia 1956 r. w sprawie wykonania zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. o nauczaniu religii w szkołach, Dz.U.M.O. 1956 r. Nr 16 poz. 157.

Okólnik nr 26 Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie przestrzegania świeckości szkoły, Dz.U.M.O. 1958 r. Nr 9 poz. 120.

Okólnik nr 28 z dnia 6 sierpnia 1958 r. w sprawie zmian w stosunkach służbowych nauczycieli religii, Dz.U.M.O. 1958 r. Nr 9 poz. 124.

Okólnik Ministra Oświaty z dnia 13 kwietnia 1959 r. w sprawie zatrudniania nauczycieli przedmiotów obowiązkowych, Dz.U.M.O. 1959 r. Nr 3 poz. 38.

Okólnik Ministerstwa Oświaty nr 11 z dnia 14 kwietnia 1959 w sprawie szkół i klas bez nauczania religii, Dz.U.M.O. 1959 r. Nr 3 poz. 39.

Uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r. w sprawie konkordatu [w:] M. Fąka, *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1978, s. 26.

Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz. U. z 1932 r. Nr 38 poz. 389.

Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz. U. z 1961 r. Nr 32 poz. 160.

Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 7 grudnia 1956 r. w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych, Dz.U.M.O. 1956 r. Nr 16 poz. 155.

Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach, Dz.U.M.O. 1956 r. Nr 16 poz. 156.

STRESZCZENIE

Polska po II wojnie światowej stała się państwem rządzonej przez komunistów, którzy byli przeciwni m.in. obecności nauczania religii w szkołach publicznych. W okresie II RP religia w szkołach była nauczana zgodnie z art. 120 Konstytucji. Celem artykułu jest pokazanie, jakimi aktami prawnymi władze państwowe usuwały naukę religii ze szkoły. Pierwszy akt prawny z 1945 roku – okólnik wydany przez ministra oświaty – ograniczał nauczanie religii, a kolejne coraz bardziej deprecjonowały ten przedmiot szkolny, aż do jego całkowitego usunięcia w ustawie oświatowej z 1961 roku.

Słowa kluczowe: PRL, szkoła, religia, lekcje religii

SUMMARY

LEGAL BASES FOR THE ELIMINATION OF RELIGIOUS INSTRUCTION IN PUBLIC SCHOOLS IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND IN 1945–1961

After the Second World War, Poland became a state ruled by communists, who were against, among other things, the presence of religious instruction in public schools. During the Second Republic, religion in schools was taught in accordance with Article 120 of the Constitution. The aim of this article is to show by what legal acts the state authorities removed religious instruction from schools. The first legal act of 1945 – a circular issued by the Minister of Education – restricted the teaching of religion, and subsequent acts depreciated this school subject more and more, until it was completely removed in the Education Act of 1961.

Keywords: communist regime, school, religion, religious lessons